

Vizuális költészet Magyarországon I–II. (Visual Poetry in Hungary I–II.) Bp. 1998. Felsőmagyarország Kiadó – Magyar Műhely Kiadó. I. KILIÁN István: *A régi magyar képvers.* (Old Hungarian Pattern Poetry.) 331 l. II. *Válogatás a 20. századi vizuális költészetből.* (Selection from 20th Century Visual Poetry.) Szerk. KOVÁCS Zsolt, L. SIMON László. 243 l.

A közelmúltban „nem mindennapi eseményként” szokatlan különös versantológia látott napvilágot. A kétkötetes kiadvány a magyarországi furcsa, rejtélyes vizuális költészet igen változatos képet nyújtó világából, roppant gazdag műfajaiból tartalmaz válogatást. Az első kötet 113 képverset, a második 105 személy vizuális alkotásait. A bevezető fejezetek, a jegyzetek, a tartalmi mutató angol fordításban is olvashatók.

A kiadvány a vizuális költészet tipológiájának olyan bőséges hányadát mutatja be, hogy lehetetlen a benne képviselt műfajokat ismertetni. Csak megközelítőleg próbálkoznunk ezért a képvers meghatározásával, érzékeltetésével. A képversben a szerző mondanivalóját, a vers sorait, a szavakat, betűket úgy állítja össze, hogy az geometrikus ábrát (négyszög, kör, háromszög), képet vagy alakot (ember, virág, torony, zászló, bárd, szárny stb.) formáljon, vagy a kiemelt betűk a sorok elején, végén, a szövegben belül valamilyen nevet, értelmes gondolatot vagy szót, (esetleg ábrát) formáljanak, hogy az így egymás alá, mellé vagy egymástól távolhelyezett szavak, jelek, betűk képszerűségükkel is esztétikai hatást keltsenek, egyszerre irodalmi és képzőművészeti jellegű élményt váltanak ki a szemlélőből, olvasóból. Ezek az alkotások sokszor költői műként értelmezhetők. De a betűknek mint építő elemeknek vizuális szerepe is van, esetleg a kép betűket nem is tartalmaz. Ez a mesterkedő, rejtélyes vizuális költészet főleg a XX. században olykor rejtélyes változatot ölt. A vers formai megjelenítése fontosabbá válik a vers mondanivalójánál, képzőművészeti képfarmája a szövegénél, amely néha teljesen hiányzik a figurális formából, s a látvány a rejtés titokzatosságával (olykor ered-

ménytelen!) gondolkodásra kényszeríti a szemlélő-olvasót.

A XX. századi törekvések megértését mindenképpen megkönnyíti a hagyományos képvers ismerete. Ezért szerencsésnek nevezhető, hogy a modern vizuális költészet bemutatása együtt történt a régi magyarországi képverskével.

Ez utóbbi felfedezése, ismertetése, publikálása Kilián István professzor érdeme. 1980-ban az *Új Írásban* ő irt elsőként tájékoztatást a magyarországi régi vizuális költészetéről, néhány mintát is közölve belőle. Létezéséről a szakirodalom Kiliánnak ebből a dolgozatából vett tudomást. (Higgins, Dick: *Pattern Poetry. Guide to an Unknown Literature.* New York, 1987.)

Hogy ezt követően milyen intenzíven foglalkozott a témával, mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a jelen kiadványban idézett szakirodalomnak több mint a fele az ő tolla alól került ki. Kutatásainak eredményét jól illusztrálja a most napvilágot látott tanulmány-és antológia-kötet.

A képvers bemutatását tömör megfogalmazású bevezető rész előzi meg. Kilián itt előbb röviden áttekinti az európai vizuális költészetet. Ezután részletesebben ismerteti a képversírás történetét a régi Magyarországon. Ebben a részben is közöl már verseket, amelyek az antológiát érdekesen kiegészítik. Itt olvashatjuk pl. a legrégebb magyar nyelvűt, Langi Mihály protestáns lelkésznek Pázmány Pétert gúnyoló akrosztichonos szerzeményét (PAZMAN PETER GAZ NEV LATOD), több típuspéldát a poétikai kézikönyvekből (Moesch Lukács: *Vita Poetica*; Johannes Baptista, Arany János betűkubusát stb.

Mielőtt azonban a Janus Pannoniustól a XIX. század közepéig (1858) terjedőleg történeti áttekintést adna a magyarországi vizuális költészet keletkezéséről, szerzőiről, a keletkezés körülményeiről, elméleti alapvetésként a XVII. század poétikai műveinek a képversre vonatkozó tanításait, eszméit ismerteti, példaversekkel világítva meg azok nagyszámú típusait. Részben itt megismerkedünk az antológia

darabjainak megértéséhez szükséges műfajokkal, a terminus technicusokkal, a formai és tartalmi megjelenítés mesterkedő fogásaival. (A szerző egyik érdeme, hogy a Függelékben egy külön fejezetben („A kötetben használt verstani fogalmak szótára”) összefoglalta ennek sokaktól a költészet legmagasabb fokának tartott tudós költészetnek megértéséhez nélkülözhetetlen szógyűjteményét. Éppen ezt hiányoljuk a második kötetben.)

Graff András, Piscator, Ludovicus, Moesch Lukács, Baptista Adolph, Johannes verselméleti tanításainak műfaji, formai elemzése után tér rá a szerző a magyarországi vizuális költészet bemutatására. A kezdetek után (Janus Pannonius, Balassi Bálint, Szenci Molnár Albert) a képversek kultusza a XVII–XVIII. század fordulójától, főképpen a XVIII. században virágzik. Leggazdagabb gyűjteménye Lepsényi István *Poesis Ludense* (1700–1706), amelyben a képversek sok fajtáját megtaláljuk. A képversek általában alkalmi jellegűek, szerzőik gyakran a különböző iskolák tanulói, tanárai. A necpáli iskola növendékei (tanárai?) a Révay-család köszöntésére (Petrőczy Istvánné Révay Erzsébet) szereznek virágformájú verseket (szlovákul!). A magát Corvus Albusnak nevező pálos rendi Simándi László különböző alakú költeményeivel többször Remete Szent Pálról emlékezik; 1712-ben *Nova Musa* címmel kiadott könyvecskéje a kor poétikájának gazdag példatára disztichonokban írt akrosztichonokkal, szókubusokkal, aenigmákkal, logogryphusokkal, paraleptonokkal stb.

Nagy hagyománya volt a képvers írásának a piaristák körében, akik közül 1716-ban Szlavkovszki Benedek a mesterkedő költészet számos válfajának ismeretéről tanuskodó versfüzetet adott ki.

A manierizmus és a barokk sajátos irodalmi és képzőművészeti műfaját képviseli a Sigray Ferencet búcsúztató *Panegyris lugubris* címmel 1727-ben Pozsonyban kiadott verses, rajzos gyászjelentés.

Igen szép verseket írt-rajzolt a XVIII. század egyik legtermékenyebb költője, az unitárius Kozma Mihály (1723–1798), akitől fennma-

radt egy kézíratos poétikai jegyzetfüzet, és nagyrészt alkalmi költeményeket tartalmazó versgyűjtemény. Kőrcikk és kör játékából formált, gyakran magyar nyelvű versei szép virágalakot képeznek.

A Kiliántól válogatott versek között több képzőművészeti értéket hordozó reprezentatív jellegű monumentális alkotást is találunk (8., 10., 111. sz.).

A császár, a császári ház tagjai, mágnás magyarok, egyházi méltóságok tiszteletére szerzett vizuális költeményeket a XIX. században is alkottak. E század mesterkedő verselőinek sorából kiemelkedik Patacsich József. 1829–1836 között sok alkalmi verse jelent meg előkelő címzetten, sőt magának I. Ferenc királynak a tiszteletére. Köszöntő verseit nyomdai és képzőművészeti díszítmények háttérfestmény alkalmazásával tette esztétikusabbakká (29., 30., 106. sz.).

Miután a bevezetőben Kilián a történeti fejlődés folyamatában megmagyarázta a versek tartalmát, értelmezte szerzőjük szándékát, mondanivalóját, elemezte az alkotások műfaji, formai sajátosságait, megvilágította azok keletkezési körülményeit, az egyes darabok kiadásában nem időrendi sorrendben közölte a régi magyarországi vizuális költészet anyagát, hanem műfaji csoportosításban illetőleg a szövegek egyező formai megszerkesztésében. Így olvashatunk különféle alakzatban komponált verseket a mágikus betűnégyzetektől az ember alakú kubusig, figurális mezosztichonokat (keresztek, rózsák, tulipánok), geometrikus ábrákat (kör, kerék, spirál), labirintus-, rejtvény-, síremlékverseket, kabalisztikus számértékű sorokat stb.

A szövegeket eredeti nyelvükön, részben ki-sebbitett hasonló kiadásban, részben lineáris átírásban olvashatjuk. Több figurális vers kiolvasása, megértése nehéz feladat. Kilián István azonban az eredetivel szemközti oldalon megadja a szövegek olvasatát kellő magyarázattal kísérve az olvasati, értelmezési problémákat; közli a képversben elrejtett szöveget, a keletkezés dátumát, a szerző nevét, a szöveg kézírásos vagy nyomtatott voltát, lelőhelyét, sok esetben a vonatkozó irodalmat.

A szövegek publikációját Függelék követi. Az „Életrajzi adatok” c. fejezetben a közölt versek szerzőinek, rajzolóinak, címzettjeinek, nyomdászainak életrajzi adatait találjuk utalással a kötetben szereplő szerzemények sorszámaára, a róluk szóló irodalomra. (Ez utóbbi helyenként hiányos; igaz, hogy az UMIL-re való hivatkozás révén a bővebb szakirodalom megtalálható.)

Az életrajzi adatokat a már említett és igen hasznos, a vizuális költészettel kapcsolatos vers-tani fogalmak szótára követi.

A Függelék utolsó fejezete a felhasznált irodalom jegyzékét tartalmazza.

A magyarországi vizuális költészet második kötete a *Ma* folyóirat (1916–1925) avantgárd törekvéseitől kezdve az 1990-es évekig törekszik a műfaj valamennyi formájának a bemutatására. Ez a rész is a közölt anyag ismertetéséről, bemutatásának elveiről szóló bevezető résszel kezdődik. Az antológiából azonban hiányzik az első kötetben oly hasznosnak bizonyult szerkesztői olvasat. Pedig az eredeti szövegek helyenként annyira komplikáltak, az alakzatokból kihámozhatatlanok, néha még a szövegversek is olyan piciny betűtípussal szedettek, más-kor elmosódottak, hogy olvasatuk, értelmezésük lehetetlen. A szerkesztőtől mint a téma specialistáitól elvárható lett volna legalább az ilyenek szövegének közlése, egyik-másik szemelvénynek értelmező magyarázata (pl. Tamkó Sirató Károlynak az 50–51., Bujdosó Alpárénak a 90–91., Cselényi Bélának a 95., Csernik Attilának a 96–97., Juhász R. Józsefnek a 117., Szombathy Bálintnak a 186. lapokon). Kíváncsiak lennénk pl. véleményükre a 85., 86., 108–109., 180., 188., 193., 194. lapok szöveg, betű nélküli alakzatairól.

Ebben a részben is megtaláljuk a szerzők életrajzi adatait és igen hasznosnak tartjuk őket. Hiányzik azonban a terminus technicusok jegyzéke. Pedig az ilyen szavak, mint pl. versgenerator, irodalmi videózás, konceptuális akció, dimenzionista manifesztum, konceptuális objekt, intermediális grafika stb. pontos jelentésének ismerete nélkül a szerkesztők magvas mondanivalója nem mindig érthető

világosan. Az „Ajánlott irodalom” teljes ismerete bizonyára átsegítené az embert ezen a nehézségen.

VARGA IMRE

Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágságról Magyarországon. Bp. 1998. Nap Kiadó. 247 l.

A magyar történészek, főleg a középkorkutatók, a mediévisták számára örvendetes esemény, hogy új, második kiadásban jelent meg az alkotóképessége teljességében lévő kiváló magyar történész munkája. A műhöz Gerics József irt tömör bevezető sorokat és az egészet Ladányi Erzsébet rendezte sajtó alá, hozzácsatolva Bolla Ilona két másik, kisebb, korábban már megjelent tanulmányát hasonló tárgykörből. Maga a kitűnő monográfia sokkal többet tartalmaz, mint amit a szerény cím kifejez. Tulajdonképpen az egész magyar társadalomfejlődés bemutatása az államalapítástól a XIV. század végéig. A szerző nagyon precíz és elmélyült elemzéssel világítja meg azokat az okleveleinkben és törvényeinkben szinte zűrzavaros, mozaikszerű sokféleségben előforduló jogi szakkifejezéseket, amelyek a társadalom egyes, nagyon is szétágazó csoportjait jelölték, értelmükben korok szerint változva is, és mutatja be magukat az általuk jelölt társadalmi képződményeket. Kutatásai kiterjedtek a teljes szóba jöhető forrásanyagra és szakirodalomra, mindig figyelembe véve az illető korok külföldi társadalmi jelenségeit és jogi terminológiáját, de úgy, hogy elkerüli a külföldi analógiák felhasználásakor olyan gyakran előforduló csapdákat.

Ha fölteszük a kérdést, hogy a mű a magyar jogtörténetbe, vagy a társadalomtörténetbe tartozik-e, azt kell mondanunk, hogy mindkettőbe, ahol a szerző egyforma jártassággal mozog. Ez nem is lehet másként, mert a jogtörténet és a társadalomtörténet egymástól el nem választható diszciplínák, hiszen minden társadalmi szerkezet mélyén ott van a jog. Sőt